

KÁLLÓ EGYKORI VÁRA

Nagykálló, ez a kis mezőváros, a régi Szabolcs vármegyének körülbelül a közepén fekszik, és a XIV. századtól fogva, mikoris már nyilvános fürdője¹, ötvösmestere² volt, a megyének egyik központja, illetőleg a XVIII. század közepétől székhelye. A város homokdombokon épült, amiket tavak fogtak közre, melyek az árvízszabályozás előtt a Tiszával is kapcsolatban voltak. Maga a vár a városnak a délkeleti sarkán épült. A két világháború között napvilágot látott egy romantikus regény a kállói kapitányról³, és Krúdy Gyulának egy-egy elbeszélésében gyakran történik említés a kállói várról, melyen azonban csak a régi vármegyeházát kell érteni. S ahogy az emléke alig él, éppúgy maradványai is alig vannak. Ezek is csak a terepszint különbözőeteiből állanak, és egyéb adatok hiányában ezeket is nehéz lenne pontosan azonosítani. Fennmaradtak azonban különböző egykorú, főleg XVII. századbeli ábrázolások.

Kálló váráról nyolc metszetet sikerült találnunk. A XVII. században igen népszerűek voltak az olyan történeti munkák, melyek az akkori idők nagy problémájával, a török háborúkkal foglalkoztak. Ezeket a műveket metszetekkel illusztrálták: arcképekkel, nevesebb történeti események ábrázolásával, például várostrommal és várak látképeivel. Ha most például Antwerpenben vagy Nürnbergben kiadtak egy ilyen, magyarországi eseményekkel foglalkozó könyvet, természetesen nehéz volt abban olyan vár-ábrázolást közölni, amely megfelelt volna a valóságnak. Egyrészt a közönség nem tudta ellenőrizni, másrészt a rajzolóknak sem nyílt lehetőségük, hogy elutazzanak azokra a helyekre, melyeket ábrázoltak. De ha meg is lett volna a mód, hogy lerajzoljanak egy várat, akkor a rajzoló annak a veszélynek tette volna ki magát, hogy kémnek nézik, ami abban az időben is kellemetlen következményekkel járt. A későbbi időktől ismeretes Goethe epizódja az osztrák katonasággal, pedig ő csak a Garda tónál a tájat rajzolta. A „művészek” azonban nem jöttek zavarba, hogy a közönség vizuális igényét kielégítsék. Az olvasók képet akartak, meg is kapták. Így az is előfordult, hogy a közölt metszet semmiben sem hasonlított az ábrázolt várhoz. Voltak azonban olyan metszetkészítők is, ez már fejlettebb állapot volt, akik szóbeli közléseket, értesüléseket gyűjtöttek, és azok után dolgoztak. Igazi megbíz-

ható munkák azonban csak a császári mérnökök keze alól kerültek ki, akik a kamara megbízásából járták be a hadművelleti területeket.

Időrendben a legelső metszetnek Wilhelm Peter Zimmermann „Anno 1592 iunius Vorkalo” feliratú rézkarcát kell tartanunk, mely Dilbaum Eikonographiájában jelent meg 1605-ben Augsburgban. Maga a metszet az előtérben levő török tüzérek figuráinak meg a vár perspektívájának megalkotásában is kezdetleges mű. A magyarázat szerint a törökök felgyújtották és kiraboltak egy vásárt, a keresztények a holdfénynél támadtak, kettéválasztották a török csapatot és megverték. A kísérő magyarázat legkülönösebb pontja azonban, hogy ellentétben a metszet feliratával, a magyarázó szöveg A. jelzete szerint az ábrázolt vár Szikszó vára. „Die Vestung Sixo”. Ezen az ellentmondáson kívül a betűjelzetnél is tapasztalható, hogy a metsző és a szövegíró nem dolgozott együtt. Hasonló jelenség tűnik szemünkbe, ha a magyarázó szöveg keretét is figyelmesen megnézzük. A magyarázó szöveget külön szedték ki és nyomtatták, miután a részlemezről szabályos egyenes vonallal és nem egészen a régi szöveg helyén levágtak egy darabot. De történelmi tények sem igazolják, hogy a metszet a kállói várat ábrázolná. Kálló ebben az időben viszonylag békés terület volt, a török betörések a Dunántúlra és a Felvidék felé irányultak. 1592-ben éppen prépostvári Bálint 226 katonáját érte Szikszó mellett a végváriak vitézi halála. Ha pedig időrendben az említett vásár kirablását keressük, az 1588-ban ment végbe, valóban Szikszón volt, és ugyancsak Prépostvári Bálint a rabló törököket Vadnánál verte meg. A metszetnek látszatra értelmetlen volta némileg világosabb lesz, ha tekintetbe vesszük, hogy Prépostvári előzőleg a kállói vár kapitánya volt. Az augsburgi szerző csoportosításában némi részigazságok vannak, bár abban a formában, ahogy előadja, nem felel meg a valóságnak. Így a vár, melyet ez a metszet ábrázol, a szikszai vár, nem pedig „Előkálló”, a szikszai vár ugyanis valóban ötszögű volt, kapuján kis toronnyal, és csak ennek voltak fabódék a területén, melyek az 1600-as évek elején egyszer ki is gyúltak.

A kállói várnak ezt az ábrázolását követi kritikátlanul egy későbbi metszet, melyet egy ügyes kezű, képzett rajzoló készített: ismerte jól a perspektíva törvényeit, az anatómiát, amint ezt az előtér merész részletekben bővelkedő csatajelenet-részletei tanúsítják. Hitelessége azonban egyáltalán nem jöhet számításba, mivel tökéletes tudással, de a lehető legszolgáibb módon másolja Zimmermann metszetét.

A holland Peters metszete viszont már elárulja, hogy készítője valami értesüléshez hozzájutott.⁴ Nála a várnak négy ó-olasz bástyája van, maga a vár egy négyszögletes várkastély, melynek egyik sarkán kőtorony van; a város a távolban van. A metszet készítője — érzésünk szerint — a castellum szóból indult ki, amivel a XVI. században a kállói várat nevezték is. Maga a metszet szép, precíz munka. Figyelmet érdemel az előtér három alakja, melyek közül az egyik éppen rajzolja a várat. Elégge átlátszó a célzat, a művész ezzel akarja növelni az ábrázolás hitelességét. Tudomásunk szerint a kállói várról ez a földrajzilag legtávolabbi helyen,

Antwerpenben megjelent metszet. A hitelesség hangsúlyozása indokolt is volt.

Negyedik metszetünk „Kalo in Ung.” felirattal ugyanazt a várat mutatja be, mint a holland metszet, kevesebb rajtudással, sok moralitással és számunkra némi rejtéllyel. A kállói vár itt csak háttér, a kép lényege egy jelenet, mely a moralitást hordozza. Egy erdőszélen alvó, késő-reneszánsz ruhájú ifjúnak a szívéből — aki mellett egy nyitott könyv van — egy fa nő ki, melynek ágain egy fiatal nő, pénzeszacskó és egy szép, kétkörerkélyes ház van. A halál kaszája éppen elnyesi az álom fájának a törzsét. Az az erkölcsi tanulság pedig, amelyet ez a történet illusztrál, és amely a lapnak is a címe: „Iuventus proponit, mors disponit” (Ifjúság tervez, a halál végez). Alighanem utalást kell itt keresnünk valamely olyan eseményre, amely Kálló várával valamilyen összefüggésben lehetett, olyan történetre kell gondolnunk, amely közkeletűvé válhatott egész Közép-Európában. Azonban ezt az érdekesnek ígérkező eseményt egyelőre nem tudjuk közelebbről megvilágítani, egyéb adatok hiányában.

Egy másik metszetet Gerő László közölt Magyar várépítés c. művében. Ez a metszet rokon Ortelius redivivus SL (Sicha Lucas?) monogramos „Fortalitium Kis-kallo in Ungaria remunitum” című metszettel.⁵ E két utóbbi ábrázolásnak feltűnő sajátossága a perspektíva. Látszik, hogy az egyik a másiknak a másolata, vagy pedig egy közös, ismeretlen metszet után készültek. Feltűnik a címben említett Kiskálló név, ami nyilván Nagykállóval való összetévesztés. Kiskállónak pedig annyi köze lehet ehhez az ábrázoláshoz, hogy a metszet nézőpontja Kiskálló területére esik. Kiskálló felől látszott úgy a város templomának tornya, mintha a várban lett volna. A torony az Ortelius redivivus metszetén egy nagyobb épülethez látszik tartozni, míg a másikon a vár figyelőtornyának látszik. Az előbbin nem látszanak a vár rongálódásai, az utóbbi rongálódásokat és hevenyészett erősítéseket is mutat. Az épületek elhelyezése mindkettőn nagyjából azonos, csak úgy látszik, hogy hol az egyik, hol a másik értelmezett rosszul bizonyos épületeket. Az a benyomásunk, hogy mintha mindkét metszet készítője egy erősen rongált eredeti után dolgozott volna.

Hitelesnek kell azonban elfogadnunk másik két metszetet: egy XVII. századi olasz metsző művét⁶ és különösen pedig azt a szép ábrázolást, melyet a német városok sokat foglalkoztatott metszője Gaspar Merian után Lucas Georg Sichá készített 1665-ben. Ez utóbbinak az a különös értéke, hogy Eggen alárajzolta a vár lépték utáni alaprajzát, valamint a védőövezet keresztmetszetét is. Az olasz metszet némileg heroikus jellegű, a vár arányait magasságban módosította. E két utóbbi ábrázolás körülbelül egykorú lehet, talán az olasz metszet valamivel későbbi, mivel a falakon több rongálódás látszik, mint Meriannál. A vár rekonstrukcióját ennek a két utóbbi metszetnek a segítségével kíséreljük meg.

Bejárat a várba csak a városon keresztül vezetett. Magát a várost is ketős palánk: egy külső karósról és egy belső, gerendákból rótt kerítés övezte. A városnak csak délen volt kapuja, a metszetek szerint innen indult az út

Semjénen át Szatmárra, ebből ágazott ki először a balkányi és szakolyi út, valamint a Tokaj felé vezető út. Ezen régi utak közül mindegyik megvan még ma is. A városkaputól balra a két palánk közt volt a latorkert, az olasz metszeten jól látszik a két hajlított akasztófa. Maga a vár a városnak a délkeleti sarkán terült el, abba csak egy bástyával volt beépítve, de itt is elválasztotta egymástól a kettőt a várárok. A várat körülvevő mocsarat egy kis patak táplálta, melyet Kiss Lajos szerint Berettyónak,⁷ Peters szerint Kállónak hívtak.^{7a} A várárok a rajz szerint körülbelül három méter mély és 5,5 méter széles lehetett. Túlsó partján a falak tövében háromméteres kihegyezett palisszád meredezett, mely kapcsolatban volt a várost körülvevő cölöpsorral. Különbség azonban volt a kettő között, a város cölöpsora egészen tömött volt, a várnál pedig az egyes karók nincsenek szorosan egymás mellett. Az alaprajz szerint a vár teljesen szabályos, dél felé kissé nyújtott, négyzetes alapú erődítmény volt, négyzetes jellegét azonban a négy sarkon levő hatalmas óolasz rendszerű bástya csillagformához tette hasonlónvá. A vár teljes szélessége észak-déli irányban körülbelül 58 méter, kelet-nyugati irányban mintegy 52 méter, a kötőgátak hossza 17—18, a bástyák éle ugyancsak 19 méternyi lehetett, akkor a beépíthető terület elég kicsi volt. Fekvése szerint a kötőgátak megközelítőleg a négy világtáj felé néztek.

A falak nem voltak függélyesek, hanem kifelé 80°-os szögben lejtettek. Anyaga földből volt, melyet kívülről téglá burkolt. Ennek a külső téglafalnak a vastagsága állítólag két méter volt.⁸ A földsáncot belül az Eggen-féle felvétel szerint csak cölöpök tartották. A falak kívülről 7,5 méter magasak, belülről 5,3 métereseek lehettek, tehát a vár területe valamivel magasabban feküdt. A bástyák tetejének szélessége a mellvéd nélkül körülbelül 5,5 méter volt. A bástyák csúcsán őrbódék álltak, és úgy látszik, hogy a bástyákra később földhányást is raktak az olasz metszet tanúsága szerint, mert ez a belövések ellen jobban védett. Ez a bizonyos földhányás a Merian-féle metszeten nem szerepel. A bástyák mellvédjére az ellenség fejeivel díszített kopják voltak tűzve üdvös elretentésül. Nagyobb építmény csak a délkeleti bástyán volt, az őrszoba (Wachstuben). Bejárat a várba, amint említettük, csak a városon keresztül, egy a várárkon átvezető elég hosszú fahídon át vezetett az északnyugati bástya mellett. A kapu (Thor), úgy látszik, nagyobb épület lehetett, magas nyeregteteje túlemelkedik a falakon. A kaputól jobbra levő bástyában volt a lőportorony (Pulver Thurm), melyet jelen esetben nem feltétlenül toronyként kell elképzelni. A kaputól balra volt az élelmiszerraktár (Provinthaus), attól kissé távolabb az északkeleti bástya tövében a pékség (Backöffen). A kaszárnyák (Baracquen) a nyugati és déli kötőgátak mentén helyezkedtek el, tehát azokon az oldalakon, melyek felől a támadás leginkább várható volt. A vár közepén volt a kút (Brunn), négyzetes kávéval, valószínű tehát, hogy gerendákból rótták — ugyanilyen gerendákból készült kút van ma is a Béke utca 21. szám alatt. A tér északi oldalán volt a főkapitány lakása (Des Obr Hauptm Quartier), egy L-alakú épület, mely-

nek a tér felé néző rövidebb oldalán egy négyszakaszos, valószínűleg keresztboltozatos tornác volt. A főkapitány lakásának a tornáca és a déli barakkok között volt a szertár (Zeughauss), köralakú, kis félköríves toldalékkal ellátott épület. Érdekessége, hogy erre a köralakú épületre emeltek négyzetes alaprajzú fatornyot. Hajlamosak lennénk azt hinni, hogy ez a torony nem a szertárhoz tartozott, azonban a Merian—Sicha—Eggen-féle metszet „G” betűjelölése minden kétséget kizár. Balogh Ilona még azon a véleményen volt,⁹ hogy az egész torony fából készült, és négyzetes alaprajzú volt. A metszet tanúsága szerint csak a szertárra épült köpenytől felfelé készült fából, és csak ennek a résznek volt négyzetes alaprajza. Ez a torony, amely a várfalak mögül jellegzetesen kiemelkedett, mivel legmagasabb pontja volt a várnak, megfigyelőhely lehetett, és a zászló is ezen lengett. A torony magas, négyzetes alapú sisakját csak négy sarokgerenda tartotta. A szertár melletti épület hatalmas kéményével tűnik ki, melyet az olasz metszet erősen füstölő állapotban mutat. Valószínűleg itt volt a konyha. Az épületek közül még a szárazmalmot (Ross Mühl) kell megemlíteni, mely a délkeleti bástya tövében volt elhelyezve.

Mindezeket az épületeket a sáncok jórészt eltakarták, mivel mélyebben feküdtek azoknál, így szükséges volt megoldani a sáncokra való feljárást is.

Ilyen feljáró volt a délnyugati bástya közepén, továbbá a szárazmalom és a puskaporraktár mellett. Az északkeleti bástya, úgy látszik teljes szélességében megközelíthető volt a pékség mellett. Ezeket a feljárókat úgy kell elképzelnünk, hogy karók közé dőngölt földből készültek, és nincs okunk feltételezni, hogy lejtőjük vagy lépcsőjük fánál tartósabb anyagból készült volna.

A várkapuval átellenben, a délnyugati bástya tövében meg kell említenünk a külső védművekhez való kijáratot, mely a térképen a hangzatos „Aussfall” szóval van jelezve. Ennek déli elhelyezését az indokolja, hogy a déli oldal volt a támadás főiránya. Az alaprajz ezt a helyet a kötőgát megszakításával jelzi, valószínű, hogy egy kisebb alagútszerű folyosó lehetett.

Ebből a leírásból azonban kiderül az is, hogy a nyelvhasználat ellentétben a „vár” melyről beszélünk, voltaképpen erőd (fortalitium), vagyis egy olyan háborús védelmi hely, mely ágyúk elleni védelem tekintetbe vételével épült, mely ekkor kezdett Magyarországon elterjedni.

A keletkezésével kapcsolatban több évszámra is akadhatunk, melyek többé-kevésbé ismeretesek. A Törvénytár 1569-es és 1571-es évszámai megbízható, elég laza keretet adnak a kállói vár építésével kapcsolatban. Az előbbi évben hozott rendelkezések a várak között még nem említik Kállót: tehát akkor még nem volt meg. Az 1574/5. tc. 1. §-a szerint a „kállói várkastély ... csak minapában épült.” Eddig ismeretlen volt annak az 1777-es Kolozsvári Kalendáriumnak az adata, mely szerint Kálló vára 1570-ben épült.¹⁰ A Lőcsei Kalendárium szerint viszont „1573 Kallo Vara eppitették.”¹¹ Viszont ismert adat: Bongars Jakab 1585-ben Konstanti-

nápolyba menet megszállt Kállóban.¹² Ő úgy említi, hogy a vár 14 évvel azelőtt épült, tehát 1571-ben. A Művészettörténeti Értesítőben közölt benigna mandátának a keletkezése 1573. október 10., mely leirat „utasítja a szepesi kamarát a szendrői vár építésére, miután Rueber főkapitány a neki utalványozott 1000 aranyat a kállói várkastély építkezésére használta föl, újabb 1000 aranyat folyósítson.”¹³

Ha a különböző adatok között eligazodni próbálunk, az első pillanatra nehéz feladatnak látszik, azonban valószínű, hogy mindegyik adat tartalmaz valami részigazságot, kivéve talán Bongars közlését, aki a számokban megbízhatatlan — nála például Tokaj másfél mérföldnyire fekszik a Tiszától. A vár építése megkezdődhetett 1570-ben, és lényegében véve 1573-ban be is fejeződött. A vár építése eszerint három év alatt ment végbe, és azt a tényt, hogy nem egy év alatt készült el, jellemzően mutatja egy 1580-ból származó királyi leirat, amely szerint a kállói vár teljes befejezéséhez 40 forint szükséges.¹⁴ Az összeg viszonylag csekély volta egyúttal azt is mutatja, hogy lényeges hiány nem lehetett az erődítményben, és bár kissé virágos szóhasználatnak látszik a „teljes befejezés”, de érzékelteti a vár építésének több éven át folyó időtartamát.

Az a tény, hogy Rüber főkapitány nem rendeltetésszerűen használta fel a jóval északabbra fekvő Szendrő várára szánt összeget, feltétlenül azt jelenti, hogy a kállói vár megépítésében volt valami ötletszerűség, valami hirtelen elhatározás, amit egyébként nehéz lenne megmagyarázni. Szerencsére Bongars segítségünkre jön, és ennek a váratlan építkezésnek az okát igen tetszetősen magyarázza.¹⁵ Szerinte a törökök akartak itt várat építeni, ők már idehordták az építkezéshez szükséges fát, de Tauffenbach és Rüber tábornokok megelőzték őket. Ezzel kapcsolatban nem éreketlen egy pillantást vetnünk a speyeri szerződés utáni Magyarország térképére. Szabolcs vármegye Miksáé, Erdély határa Szatmár megyében van. Debrecen városa és attól északnyugatra egy többé-kevésbé széles sáv, mely magában foglalja még Szendrőt, és Göncöt, hármass fennhatóság alá tartozik. Szabolcs megye területe tehát a török felé teljesen nyitva volt. Ilyen körülmények között a törökök észrevették, hogy egy Tokaj és Ecsed között fekvő vár igen előnyös lenne nekik. A kassai főkapitány viszont meglátta, hogy az említett két vár között a magyar terület biztosítása érdekében is szükség van még egy várra, minthogy Kisvárda magasan fekszik. Ez kétségtől helyes meglátás volt, a kivitelezés is kellő eréllyel ment végbe, s ez Rüber főkapitány nagy érdeme.

A vár megépítése Kállóban különösen fáj a Portának, mint kiderül Tiepolo velencei követ 1574. november 7-én kelt jelentéséből.¹⁶ A szultán 8 évvel meghosszabbítja a drinápolyi békét azzal a feltétellel, hogy Kálló várát bontsák le, de még a következő évben is sürgeti Musztafa budai basa Miksánál a szultán nevében „Nagykálló elrontását”.¹⁷

A vár keletkezésével kapcsolatban egy kérdés felmerül, nevezetesen, hogy a vár területén nem állott-e a Kállayoknak valami várkastélyuk. A kérdés feltevése azért látszik indokoltnak, mert egyrészt a legtöbb vár-

nak a magva valamelyik főúrnak a várkastélya volt, továbbá az is indokolja a várkastély feltételezését, hogy a kállói vár első előfordulásakor castellum szóval jelöltetik, ami tulajdonképpen várkastély és nem erőd jelölésére szolgál. És hogy a Kállay-család ősei a középkorban várat építettek, arra okleveles bizonyíték is van.

Eléggé ismeretes körülmény, hogy 1262-ben a Balogsemjén nembeli Ubul fiának, Mihálynak, az első ismert Kállay-ösnek Mihály nevű fia a pataki várban kapott egy lakótornyot.¹⁸ Azonban Ubul fia Mihályt a tatárjárás szomorú tapasztalatai arra készítették, hogy maga is építsen valami erődített helyet, amint ez abban az időben könnyen is ment. IV. László királynak fennmaradt egy oklevele, melyben tudatja a Szamos mentén Szamosszegig, az utolsó Szamos menti faluig működő királyi vámszedőikkel, hogy Mihály ispánnak és fiainak: István és Pál mestereknek, épülő várukhoz a szükséges kő és „cement” szállítására vámmentességet engedélyezett.¹⁹ Ez az oklevél bizonytalan datálású. Egy másik oklevél 1282-es évszámmal már közelebbi támpontot ad. Az előbb említett király meghagyja Szabolcs és Szatmár vármegyék nemeseinek, hogy Ubul fiának, Mihály ispánnak a vára felépítésében segítségére legyenek.²⁰ Sajnos, több adat erről a várról nem áll rendelkezésünkre, és nem beszél róla a szájhagyomány sehol sem a volt Kállay-birtokokon. Azonban nagyobb szabású vár semmiképp sem lehetett, ezt onnan lehet következtetni, hogy IV. László halála után Mihály fiait a birtokukról el tudták űzni, amit nem tudtak volna megcselekedni, ha egy jól megerősített kastély lett volna Mihály fiainak a birtokában. Különben is, a várakat a kastélytól sokszor egész jelentéktelen különbség választotta el. Előfordult például, hogy valakit a szomszéd nemesek feljelentettek a királynál, mivel kastély helyett várat épített. Mikor a király emberei kiszálltak, megállapították, hogy a kérdéses építmény nem vár, hanem kastély. Továbbá azért sem lehetett hosszú életű ez a vár, mivel egy kisebb várkastély az idők folyamán jobban ki volt téve a későbbi átalakításoknak és ezzel együtt jellege elvesztésének.

A *castellum* szóhasználat nem bizonyít semmit azzal kapcsolatosan, hogy a várat a feltételezett megelőző várkastély után továbbra is castellumnak nevezték, bármilyen megvesztegető is lenne ez a feltevés. A castellum tulajdonképpen csak erősített hely, például „Törökszentmiklós kastélya”. A kállói vár eleinte általánosan castellumnak neveztetik: a szepesi kamara okleveleiben, utoljára 1573-ban; az 1574-es királyi rendeletben is; a Szabolcs Megyei Levéltár iratai között 1587-ben eszenyi Csapi Kristóf úgy szerepel, mint „capitaneus castelli Kallaviensis”, ezzel szemben 1590-ben Székely György, mint „Capitaneus in Arce Kalló”²¹ van említve. Különben is, a szóhasználat fejlődése folytán a kállói várat, *castellum*, *arx* mellett még *fortalitium*nak is nevezték.

A birtokviszonyok alakulása viszont határozottan ellene mond a feltételezésnek. A Kállay-család levéltárában említett vár, melynek helye egyébként nincs megnevezve, semmiképpen sem lehetett Nagykállóban,

és így nem lehetett a kállói vár előzménye sem. Ellene mond az a körülmény, hogy a Balogsemjén nemzetség központja Kállósemjén volt — a középkorban Semjén —, nem pedig Kálló. Egy 1317-es, a nemzetségi várhoz viszonyítva későbbi időből származó oklevél a nemzetség fejét semjéni Ubulnak nevezi.²² Ubulnak a fiai biri Gergely (említve már 1291-ben),²³ kállói Egyed (említve 1314-ben),²⁴ semjéni Mihály (említve 1318-ban),²⁵ tehát az oklevelek azt mutatják, hogy mind Ubul, mind a várépítő Mihály a semjéni névvel van megkülönböztetve. Az ő székhelyük Kállósemjén volt, és ha ott laktak, ott is építették a várat.

Ubulnak Egyed nevű fia, aki a vármegyének ispánja volt, és két fia, Iván és Simon magiszterek, akik szintén vezető megyei állásban voltak, fejlesztették ki Nagykállót, mivel ez volt az ő székhelyük.

A XIII. században még Semjén volt a jelentékenyebb hely. Már 1271-ben vásárjogot kapott.²⁶ Nagykálló ezt csak a következő században fogja megkapni.²⁷ Végül, hogy a kállói vár a XVI. században épült, mutatja a vár erődjellegű szerkezete, elrendezése, fekvése, teljesen szabályos, tervszerű, egységes elgondolás alapján épült a templomtól távol. Márpedig ezt az egyértelmű jelleget nem tapasztalnánk, ha a vár egy korábbi épület továbbfejlesztése lett volna.

Végeredményben tehát a kállói vár topográfiai előzménye nem bizonyítható.

Hogy a várnak a legelső, változtatások nélküli alakja milyen volt, ma már nehéz eldönteni. Mindenesetre bizonyos, hogy a szárazmalom 1584-ben még nem volt meg, mert ebben az évben Ernő főherceg utasítja a szepesi kamarát, hogy a kállói várkút és a vár közelében levő malom helyreállításáról gondoskodják.²⁸ Ugyancsak nem volt meg a külső védműövezet, amire később visszatérünk.

Hogy jobban megértsük a vár építésében végbement változásokat, és hogy jobban megközelítsük a vár életét, jelentőségét, párhuzamosan meg kell néznünk a magyar történelemnek azokat a lapjait, amelyeken ez a vár szerepel.

Az 1574. évi 5. tc. Kálló várát végvárrá teszi, a várat kiveszi a vármegye hatásköre alól. A vár parancsnoka a kapitány volt, később a főkapitány (capitaneus supremus), ennek megfelelően helyettesük a kapitány, illetőleg alkapitány (vice capitaneus). Lehetséges, hogy az első időkben még ebben a várbán is megvolt a két kapitány parancsnoksága. A kállói vár első kapitánya Szirmay szerint Prépostvári Bálint volt,²⁹ a végvári idők egyik jellegzetes hőse és érdemtelenül elfelejtett nagysága, aki először Kassán hadnagykodott, majd Szatmár várában a híres huszár, Székely Antal alatt szolgált kapitányként. Mikor Kálló vára megépült, a király kapitányt keresett, de senki sem vállalta, egyrészt azért, mert veszedelmes tisztség volt, másrészt pedig mivel a fizetés is bizonytalannak látszott, minthogy a várnak nem volt birtoka. Prépostvári elfogadta a kállói kapitányságot, és teljes hévvel elkezdte a harcot a török ellen.³⁰ Mikor a törökök kifosztották Böszörményt, a kállói katonák Prépostvári vezetésével

sztverték őket. A csatában elesett Sidy János kapitány is. Nem meglepő, hogy 1574-ben a szultán így panaszkodott: „Kállóból, hol csupa zsványok laknak, sok csapás éri a törököt.” A sok portyára viszont szükség is volt, mert a végváriak fizetése sokszor csak egy utalvány volt, és tulajdonképpen a török rabokból és portyázásokból éltek. 1575-ben Prépostvári elkísérte Békés Gáspárt szerencsétlen kimenetelű erdélyi hadjáratára, a kállói kapitány nélkül azonban még nagyobb csapások érték volna ezt a sereget. Mikor 1577-ben érdemeinek elismerésül Kassára került, mint „ungarischer Feldhauptmann”, anyagilag rosszabbul járt.³¹ Már Kassán volt, mikor a szikszai „sokadalmat” kirabló füleki bég seregét megverte. Később Prépostvári egri főkapitány és kassai kerületi főkapitány is lett és a bécsi haditanácsnak is tagja volt. Prépostvári 1577-ben elkerült Kállóról, mégis eddig az időpontig másik három kállói kapitány nevét ismerjük. 1574-ben egy peres ügyben vallomást tesz Záthy Gáspár „belliductor Comitatus de Zabolch in castello Nagh Kalló.”³² 1575-ben Kapy András capitaneus Regiae³³ (ez a kettő esetleg csak rendfokozat szerint kapitány), az a Kapy András, aki később Csenger falu miatt megtámadta Prépostvárit egy vadászat alkalmával.³⁴ 1576-ban Serényi Mihály „Újkállóban” a kapitány, akit a király már 1557-ben egri főkapitánynak akart kinevezni,³⁵ aki Prépostvári elkerülése után egy levelében panaszolja: „nemhogy az kállói főlegényeknek volna élésük, de én magamnak sincsen”.³⁶ Prépostvári neve teljesen hiányzik a szabolcsi okiratanyagból, lehetséges, hogy gyakori távolléte erre a magyarázat. Feltűnő az a körülmény, és valószínűleg anyagi okokra lehet visszavezetni, hogy Kálló várában igen sűrűn változnak a kapitányok. 1583-ban és 1587-ben Csapy Kristóf, 1588-ban Záthy Kristóf, 1590-ben Székely György a kapitány.³⁷

A várnak ez időben betöltött szerepére vet némi fényt Bongars említett művének a következő részlete:³⁸ „Kálló mocsaras vidéken lévén, három (?) bástyával ellátott kis vár. Tüzérségben és egyéb hadi kellékekben nincs hiány. A törökök közeledtére elsütik az ágyúkat, hogy a falusi lakosságot értesítsék, mire ezek az erősségekbe, vagy távolabbi vidékekre menekülnek értékesebb holmijukkal. Helyőrség 200 német. Ezenkívül szép számmal vannak huszárok és szabadhajdúk is.” Ebből a közlésből kiderül, hogy ez időpontban, 1585-ben, a kállói vár eléggé megfelelt rendeltetésének. Az ugyanezen évben turai vállalkozáson részt vevő kállói katonaság létszáma 350 fő volt, ez körülbelül az egész kállói helyőrség létszámának felelhetett meg, beleértve a huszárokat is. Összehasonlításképpen nem érdektelen megemlíteni, hogy ugyanebben a vállalkozásban ecsedi Báthori István 700, a tokaji kapitány 200 katonával vett részt.³⁹

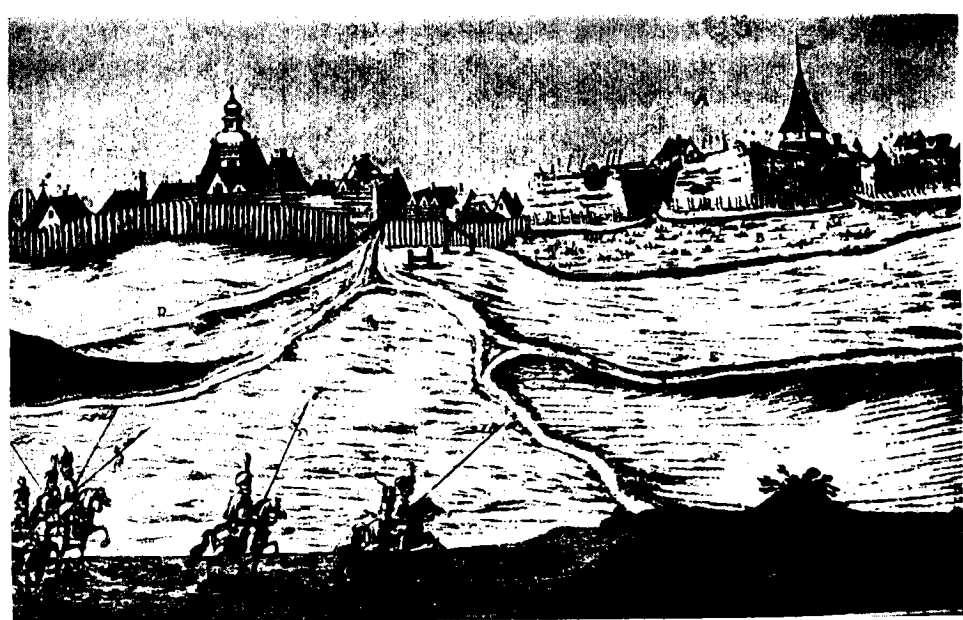
A XVI. század végét hazánkban főleg a nyugati végeken dúló hadjárat töltötte ki. Ez idő alatt Szabolcsban 1594–95-ben és 1599-ben voltak jelentékenyebb török betörések. Az utóbbi alkalommal majdnem elesett a kállói vár is. Ezek a viharos idők Kálló vára felett sem múltak el nyom nélkül. 1596-ban ugyanis Mátyás főherceg utasítja a szepesi kamarát, hogy a romba dőlő kállói várépületek helyreállítására 300 forintot utalványoz-

zon.⁴⁰ Ha az összeg nagyságát tekintjük, ami majdnem egyharmada a
építési költségének, akkor jelentős károkat kellett a várnak szenvednie.
Ugyanebben az évben a kállói katonák erőszakosságai miatti panaszok
már az országgyűlés elé kerültek. Ugyanis a kállói vár 1578-ban Un-
Bereg megyékből kapott vármunkára jobbágyokat, ugyanakkor a szab-
járások Tokajhoz és Ecsedhez voltak beosztva. Így a kállói katonák
kénytelen volt önkényesen eljárni a környék parasztjaival, azokat befoly-
fahordásra, őrlésre és egyéb vármunkára.⁴¹ Ez a szervezési hiba, ha-
Kálló olyan messziről kap jobbágymunkásokat, csak 1604-ben fog m-
szűnni.⁴²

1600-ban Kátay Mihály a vár kapitánya,⁴³ aki 1604. október 29-én
álmosdi csata után átadta a várat Bocskainak, akinek Kátay kedves e-
bere és kancellárja lett. Azonban Bocskai halálos betegségekor abba-
gyanúba került, hogy — Bocskai szavai szerint — „betegsége főaut-
vagy köztársa volt.”⁴⁴ A fejedelem halála után ezért a hajdúk a kas-
píacon felkoncolták.⁴⁵

Bocskai halála után a városban lakó hajdúk és a jórészt németek
álló várőrség között az ellentétek igen kiéleződtek. Figyelemre méltó sz-
vezési hibára mutat rá ez a jelenség, mert a városban lakó hajdúk ke-
dettől fogva a várőrség kiegészítéseként szerepeltek, amint ezt Bonga-
is megírta. A hajdúk Bocskaitól nemesi kiváltságot kaptak, s ezt Homonnai
Drugeth György 1608-ban megújította.⁴⁶ A vár kapitánya ekkor Rákóc-
Lajos volt, akiről a hajdúk között az a hír terjedt el, hogy el akarja fogat-
Nagy Andrást — aki később maga is pályázik az erdélyi fejedelemségre,
és aki később sikertelenül ostromolja Kálló várát.⁴⁷ — azt a Nagy An-
rást, aki a hajdúknak közkedvelt kapitánya volt. A hajdúk azt szerették
volna, ha Homonnai más kapitányt küld a várőrséghez. Ebben a viszály-
ban a hajdúk már letették a fegyvert, mikor a kállói őrség ágyúkkal tüze-
a városbeli hajdúkra, és nem egészen bizonyos, hogy a várkapitány tudt-
nélkül. Rákóczi ekkor nem tartózkodott a várban, a hajdúk meglesték
mikor hazatér, kíséretét levágták, és maga Rákóczi Lajos is csak sebesül-
ten menekült meg. A zavargás fellángolását csak Báthori Gábor személye-
közbelépése akadályozta meg.⁴⁸

Az új várkapitány Lónyay András lett, aki már 1609-ben, de még
1620-ban is szerepel a szabolcsi adatokban.⁴⁹ Bethlen Gábor uralkodásá-
nak kezdetén Lónyay kapitány először Homonnait támogatta, de 1619-ben
Bethlennek adta át a várat.⁵⁰ A nikolsburgi béke Szabolcsot Kállóval
együtt az erdélyi fejedelemnek engedte át azzal a kikötéssel, hogy halála-
után a császárra száll. Bethlen Gábor végeztetett javításokat a várban,⁵¹
melyekhez a vármegye jobbágyainak munkáját vette igénybe.⁵² I. Rák-
kóczi György a Bethlen-féle határok megtartására törekedett, de 1630-ban
feladta Kállót. Visszavonuláskor fel is égette a várost, mivel a kállói hajdúk
Eszterházy nádorhoz húztak.⁵³ Kálló csak 1644-ben került ismét Rákóczi
uralma alá, ez év február 15-én az őrség megadta magát. Rákóczi két nap

A nagykállói vár a XVII. században (rézkarc)

múltán innen bocsátja ki proklamációját, mellyel hadjáratát igazolja.⁵⁴ A linzi béke Rákóczinak engedte át Szabolcsot.

Gaspar Merian véleményünk szerint ebben az 1630—44-ig terjedő időszakban készíthette el a kállói vár perspektivikus látképét, melyet 1665-ben Sicha lemásolt. 1630-ban a császáriak helyreállították a várat.⁵⁵ A várnak ekkori állapotáról és későbbi fejlesztéséről világosít fel a Merian—Sicha—Eggen-féle ábrázolás. Az ostrom nyomai nincsenek teljesen eltüntetve. A régi sérülések csak hevenyészett módon, gerenda átkötéssel és vesszőfonással vannak kijavítva. Ma már nehéz lenne megállapítani, hogy ezek a károsodások melyik ostromnak a nyomai. Valószínűleg minden ostromnak, amit a vár valaha elszenvedett, rajta maradt a jegye, mivel alapos helyreállításra pénz nem volt. Az alaprajz és a perspektivikus kép összehasonlítása érdekes meglepetést tartogat, ugyanis a kétféle ábrázolás nem fedti teljesen egymást. Ennek oka könnyen érthető, mert Sicha egy régebbi állapotában készült metszetet másolt le, Eggen viszont felmérést végzett. A kettő között a jelentősebb különbségek: 1. az alaprajzon a bástyák csúcsai le vannak vágva, míg a távlati képen — az olasz metszeten is — a bástyák élben végződnek. Azonkívül az északnyugati bástyának, amelyik legjobban viseli az ostrom súlyát, ezen a levágáson is van egy ágyúlőrés, míg a másik három bástyának a csúcsán ilyen lőrés nincs; a bástyák csúcsainak levágására azért volt szükség, mert ezzel megszüntette a tűzfegyvereknek azt a holtterét, amely ezen bástyák csúcsa előtt volt; 2. a vár külső védműve nem szerepel a két távlati metszeten, hiányzik a külső védműnek a kötőgát előtt levő pajzsgátja is; ezek szerepe szintén a hatásos oldalozás volt; a külső védműhöz való kijárat szintén ennek az átalakításnak a szerves része. Nagyon valószínűnek látszik, hogy a Merian-féle rajzot nagyobb munkák előzményeként kell felfogni, és akkor az említett átalakítási munkálatok erre az 1630—44-ig terjedő időszakra estek, mikor a kállói vár a császár kezén volt.

Mikor I. Rákóczi György 1644-ben elfoglalta a várat, rövid ideig fiainak engedte át a kállói vár kapitányságát azzal a céllal, hogy örökösét ezzel iskoláztassa. II. Rákóczi György a linzi béke értelmében apja halála után vissza is adja a kállói várat, de tettét megbánva hamarosan vissza is foglalja. 1655-ben egy kirívó eset azt a viszonyt világítja meg, amely a vármegye és a várórség között fennállott. A vár katonái a megyének Megyery Tamás nevű jegyzőjét súlyosan bántalmazták. A vármegye ekkor szigorú rendelkezést hozott, mely szerint ha valaki a várbelieknek akármilyen élelmet, fát, szállást stb. ad, ha nemes 24, ha jobbágy 12 forintra büntetik.⁵⁶ II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata után, mikor már a fejedelemségről is lemondott, Szabolcs és Szatmár megyét váraival még mindig birtokolta. A Tompa Mihály által megénekelte Szuhay Mátyás, a híres kuruc, ekkor, 1658-ban volt kállói kapitány. Az a körülmény, hogy Kálló még Rákóczihoz tartozott, a töröknek két bosszuló hadjáratát hozta erre a területre. Szejdi budai pasa csak a megye déli részén pusztított, Alinak a

seregét pedig Várad lakóinak hősies védelme annyira kimerítette, hogy pusztításuk nem ért Kálló alá.⁵⁷

II. Rákóczi György halála után, 1660-ban Báthory Zsófia átengedte a kállói várat a császárnak, aki kis megszakításoktól eltekintve a Rákóczi szabadságharcig meg is tartja. Nem sokkal azután, hogy Kemény János vállalkozása megbukott, Kucsuk Mehmed pasa megtorlásképpen vezetett hadjáratában Szabolcs megyét elfoglalta, de Kálló várát nem tudta bevenni.⁵⁸ Ezért írhatta Sennyei Ferenc főkapitány a vármegyének némi önérettel, mikor 1661-ben ismételten kér vármunkára jobbágyokat, annak ellenére, hogy ezt a munkát már az évben egyszer teljesítették (non obstante hogy ez esztendőhöz gratuitus labort praestálták), hogy Kálló vára „az egész vármegyének oltalma”.⁵⁹

A végvári időknek egyik legérdekesebb mozzanata volt, mikor 1664-ben Rákóczi László és Pető Zsigmond kállói kapitány gyalogosaival Nagyváradot csellel próbálja elfoglalni. Álruhában lopóztak be a várba, de felfedezték őket, és így tervük nem sikerült.⁶⁰

Hogy a vár a császár kezére jutott, ismét jobban előtérbe került a jobbágyok vármunkája, melyet olykor nemcsak a főkapitány, hanem a nádor is sürget.⁶¹ Ezekre az évekre esik Eggennek a felmérése is a várról. Úgy látszik, hogy amióta a császár visszakapta a várat, mintha valamivel jobban törődtek volna vele.

Az 1671-es vármunkákra részletesebben kitérünk, mert nagyon jól rávilágít a korra, és a várnak teljesített jobbágmunka körülményeire. Ebben az évben Ecsed és Kálló a vármunkát sürgeti a megyénél. A vármegye követeket küld ki, hogy felülvizsgálják az ottani állapotokat. Július 7-én a követek jelentést tesznek, és rendelkezés megy a négy járás szolgabírájához, részletezve az egyes járások feladatát.⁶² A megyei közgyűlés döntése szerint 600 kassai forintot ad egy vagy két részletben és 200 szekeret, „amely szekerek közül, melyek erdőkhöz közelebb vannak, két gerendát tartoznak szállítani. Ha valamely szekér pedig az említett gerendákat nem szállítja, vagy nem tudna az erdő távolsága miatt szállítani, az egy nappal tovább tartozik dolgozni.”⁶³ Azonban a munkára csak 25 szekér ment el a 200-ból, ugyanis ekkor volt a nyári munkák ideje. A kállói parancsnok ismételten kér:⁶⁴ 1. kétszer 100 szekeret 6—6 napra; 2. gerendákat a híd javítására; 3. ötven munkás férfit, nem gyermeket; 4. végül pedig a megígért pénz fizetését. A vármegye határozata: egy-egy napra 1371 személyt ad; továbbá gerendákat; de van egy kikötése: „Legkevésbé sem egyezünk abba bele, hogy a munkásokat az árkok kitisztítására használják, mivel megyénk ez az úgy nem tartozik.”

Jellegzetes, ahogy a vármegye módosítja a kállói parancsnok kérését. Több szempontból mérlegel, és úgy látszik, intézkedéseinek nincs meg a kellő foganatja. A jobbágyok egyszerűen tömegesen nem mennek el vármunkára, vagy pedig a gyermekeket küldik. A vármegye intézkedéséből az is kiderül, hogy bizonyos szempontból kellemetlenkedni is akar a várkapitánynak, mert az egyhetes vármunka helyett csak egy-egy napos munkát

szavaz meg. Ez a vármunka szempontjából erősen hátrányos, mivel a napnak jórésze a munka megszervezésével telik el, másrészt ennyi munkással való bánásmód körülményesebb. A jobbágyok passzivitása derül ki a kállói kapitány október 5-i leveléből is, melyben 40 munkást kér a tégláégető kemencék kiásására, tekintve, hogy a szökések miatt korlátozott számban dolgoznak a munkások. A vármegye elküldött 72 munkást.⁶⁵

A december 1-i közgyűlés ismét tárgyalja a kállói kapitány kérését, melyben 1200 gerendát kér, 40 szekér vesszőt és tűzifát és a német katonáknak fizetést, mivel ők végezték el az árok kitisztítását. A közgyűlés megígér „annyi gerendát, amennyit 40 szekér egyszerre el tud szállítani; 20 szekér vesszőt, továbbá 16 szekér tűzifát, pénzben pedig 30 forintot.”⁶⁶ A megye tehát általában kevesebbet adott, mint amennyit kértek, ha ugyan nem maradt csak ígéret, és a többszöri sürgetésre mindig szükség volt.

A Wesselényi összeesküvés után, mikor a kállói vár őrsege átpártolt a felkelőkhöz,⁶⁷ a bécsi udvar bosszúpolitikája miatt megnőtt a földönfutó kurucok száma. A várakba német helyőrségeket raktak. Kálló várának ekkor lett először német ember a főkapitánya.

1672 júliusában Szuhay Mátyásék foglalták el,⁶⁸ de nem tartósan. A következő évtől a bujdosók helyzete megnehezedett, mert a hajdúk egyetemlegesen labancok lettek. 1676-ban a kurucok ismét ostromolják Kállót, de Schmidt és Barkóczy lövései elűzik őket.⁶⁹ 1681-ben Teleki Mihály Kálló várát elfoglalta. Ebben az ostromban vett részt Bethlen Miklós, aki így számol be erről az eseményről: „Menénk Kálló alá; lövék, ostromolák, a városát hamar megverék, felégeték, osztán a várat kicsinysége, belészorult gyenge cseléd sokasága feladatá a némettel. Ez is volt kétszáz, kit elbocsátának fegyver nélkül, csak a tiszteknél hagyván meg a fegyvert, és kísértették a rakomazi sáncba.”⁷⁰ Ez időben tehát a várőrség létszáma körülbelül ugyanaz volt, mint a vár építése óta mindig. Teleki ez alkalommal csak néhány napig tartotta megszállva a várat, mivel a török segélycsapatok visszafordultak, így a várat kiürítette. De a labancok kezén sem volt sokáig, mert Apaffy Mihály a következő évben megint elfoglalta. 1685-ben, mikor Eperjes elvesztése után Thököly csillaga lehanyatlott, ő is erre húzódott vissza, és mikor Kállót kénytelen volt elhagyni, Nagyváradon már Ahmed pasa várta, hogy bilincsbe verje. Seregének nagy része Barkóczy István kállói főkapitány, a híres huszárezredes előtt letette a hűségesküt a császárnak.⁷¹

Caraffa vértörvényszéke miatt, melynek Szabolcsban a képviselője Sombach kállói kommandáns volt, az elkeseredett magyar népből az új helyi vásáron tört ki az elnyomás iránti gyűlölet, és ez felkeléssé nőtte ki magát. Tokaji Ferenc vezetésével 1697 júliusában elfoglalták Tokaj és Kálló várát. Ez a fegyvertény azonban a mozgalom utolsó eredménye is volt, mert Nyírbátor alatt szétverték őket.⁷²

A Rákóczi-szabadságharc megindulásában is fontos szerepet játszik Kálló. A Felső-Tisza vidéke 1703-ban a kurucok kezén volt, s a felkelés ekkor még a népi mozgalom jegyét viselte. Szabolcs megye nemessége a

kisvárdai várba húzódott, várakozó álláspontra helyezkedve. A hajdúk viszont csak úgy voltak hajlandók Rákóczihoz csatlakozni, ha elfoglalja a kállói várat. Rákóczi Emlékirataiban a következőképp számol be a vár elfoglalásáról: „Megszemléltem az erődítményt és rohamot határoztam. A diószegi csapatok olyan dühvel támadták meg az erőd kapuját, hogy fejsze-csapásokkal akarták bevenni. Ennek a vállalkozásnak semmi eredménye nem volt. Semmim sem volt, ami az ostromhoz szükséges, és más eszközök híján az égő nyilakhoz folyamodtam, hogy ezekkel felgyújtsam a bástyához egészen közelálló házakat és istállókat . . . Csakugyan felgyújtottak egy házat, de ezt a tüzet hamar eloltották. Mégis ez a tűz adott alkalmat arra a lakóknak, hogy a parancsnokló hadnagyot megadásra kényszerítsék. Ez a tisztt negyven emberből álló helyőrséggel együtt pártomra állt. A várban négy kis ágyút és néhány mázsá löport találtam. Ebből állt tüzérségem.”⁷³

Rákóczi szavai nemcsak azért érdekesek, mert megtudjuk, hogy a kállói várban szerezte első ágyút, hanem az is kiderült, hogy melyek voltak a vár gyenge oldalai. Elsősorban a vár kicsinysege volt nagy hibája; ez volt a második ismert ostrom, mikor azért kellett a várat feladni, mert a mellette fekvő város lakossága nem fért el benne. Második nagy hibája volt, hogy gyenge volt a tűzereje. Ha Rákóczi kicsinek mondja az ágyúkat, ez valószínűleg annyit jelent, hogy ezek még ama ágyúk voltak, melyeket Rüber kassai kerületi főkapitány juttatott ide. A várnak a főkapitánya ekkor Noel Ágoston volt,⁷⁴ és Rákóczi szempontjából csak szerencsés körülmény lehetett, hogy katonáinak nagy részével nem volt otthon. Eckstein János hadnagy, aki a kállói várat védte, Rákóczinak vitéz katonája lett, s szomorú halállal pusztult el: mint Veszprém várának a kapitánya, a rommá lőtt várban megadta magát Heister tábornoknak, az pedig kivégeztette.

Rákóczi szabadságharcának az utolsó részében is szerepet kap Kálló városa. 1710 decemberében kuruc csapatösszevonás helye, majd 1711 januárjában innen indul ki Károlyi, hogy Pálffyval találkozzék, aminek eredménye a vajai megbeszélés és rövid fegyverszünet lett.⁷⁵ De ezeket a szomorú időket a kállói vár valószínűleg már nem érte meg. Rákóczi 1704. február 11-én kiadta a parancsot Kálló várának „elhányatására.”⁷⁶ Ezt a parancsot ugyanaz év szeptemberében megismétli.⁷⁷ Két év múlva azonban Kálló vára még mindig állott, ezért ismét sürgeti a lebontási parancsot. Azonban ekkor a jobbagyok a munkácsi vár erősítésén dolgoztak. Reiszig szerint 1709-ben került sor a lebontásra.⁷⁸

Hogy mi indította Rákóczit arra, hogy azt a várat, amelyet elsőnek hódította meg, lebontassa, az említett első sürgető rendelet szükségzaván azzal magyarázza meg: „mivel Kálló vára eddig nagyobb karara, mint hasznára leven az Nemes Orszagnak . . .” E mögött az általános indokolás mögött valószínűleg azt kell keresnünk, hogy a fejedelemnek nem állt elég anyagi erő rendelkezésére, hogy korszerűvé tegye a várat. A vár egyrészt bővítésre szorult, másrészt korszerűtlen volt. Ha a lebontás tényleg megtörtént, sok munka bizonyára nem volt vele.

1711-ben törvényileg megszüntették a várkapitányságot, de a vár ma-

radványai még sokáig fennálltak. Egy 1755-ből származó térkép maradványai még feltűntetik a vár falait úgy, ahogy voltak, de a külső védműveket a felvételező geometra, Kovács György már kikerekíti. Tehát már abban az időben azok formája kivehetetlen volt. Helyi hagyomány szerint a református templom tornyát a vár anyagából építették. A tornyot két alkalommal építették meg, először 1732-ben, másodszor 1806-ban.⁷⁹ Általában véve az elhagyott régi épületeknek az a sorsa, hogy anyagát elbontják és felhasználják.

Ma a vár területének nagy része be van építve. A bástyák és a kötőgátak helyén magasabban vannak az épületek és a kertek. A régi várarok helye valamivel mélyebben fekszik, kelet felé azonban, ahol legmagasabbak még ma is a volt bástyák földtömegei, a tövükben levő réten még ma is megcsillan a víz. A város közepétől a Hunyadi-köz visz a vár helye felé. Úgy látszik, hogy ez a kis utca a várnak köszönheti létét. A mai Béke, azelőtt Karám utca a régi várhid és várkapu helyén megy. Az Eggen-alaprajz várhidjának jellegzetes, nyugat felé hajló görbületét az utca eleje megtartotta. Balról a Béke utca 6. és 8., illetve jobbról a 9. és 11. számú házak már magasan fekszenek, ezek már a régi bástyák földanyagára épültek. A 6. számú ház telkén jópár éve 25 szekérnyi téglát kisedtek a földből. Ezek a falmaradványok körülbelül két méter szélesek voltak, aljáig nem tudtak lemenni a talajvíz miatt. Ezen a telken találtak egy köralakú, egyéb falakkal bekötött épületmaradványt. Ugyancsak ebben a kertben vályogvetéskor igen sok emberi csont került elő a falrészen kívül, továbbá előjött még egy tölgyfaajtó maradványa is.⁸⁰ A jelek szerint a bástyákban kazamataszerű helyiségek is lehettek. A Béke utca 8. számú telken szintén szedtek ki téglákat, itt kormos kövezetet találtak,⁸¹ ez a hely megfelelne a régi pékkemencék helyének. A 8. számmal szomszédos szám nélküli telken ma is vannak halomba rakva kisedett téglák, méretük $4,5 \times 15 \times 28$ cm. A harmadik, délkeleti bástya helyén épült házak számozatlanok, ennek a tövében egy lándzsaszerű tárgyat találtak. Előkerült itt egy edényben elég nagy mennyiségű ezüstpénz is. Ezek a tárgyak elkallódtak; hogy megvoltak, többen megerősítették. A negyedik bástya a Béke u. 15. számú ház telkére esik. A 21. szám félig a várarok területén fekszik. Itt egy láda alakú koporsó jött elő, melyben egy rézmarkolatú kard volt. Ezt a koporsót visszatemették. A ház tulajdonosa pincéjét más telken talált és kifejtett téglá anyagából építette, sőt, egy boltozatos helyiségben meszet is talált, amelyet pincéje építésekor még fel is használt.⁸²

A vár területén és a városnak a templom és a vár közé eső szakaszán körülbelül nyolc helyen találtak dongaboltozatos alagutakat. Ezek körülbelül két méter szélesek lehetnek. Egyrészük a várban földalatti járat lehetett. Kevésbé tudjuk megmagyarázni például azt a folyosót, amely a Hunyadi köz elején a vár és a templom között keresztben helyezkedik el, mivel ennek mindkét iránya számunkra indokolatlan.

A kállói vár tökéletes típusa a XVI. század második felében keletkezett kisebb erődítményeknek. Nagyjából egyszerre épült, lényeges változtatás nem történt rajta. Ismerjük alaprajzát, a várfalak keresztmetszetét (ámbar igen kevés maradványa van), ezeket a maradványokat pontosan tudjuk azonosítani a források segítségével, elég megbízhatóan tudjuk rekonstruálni állapotát és csaknem teljesen az életét. Története bevilágít a török harcok közepette élő magyarság viszonyai közé. Különleges helyzete — mivel három uralom találkozási pontjánál helyezkedett el — és kicsisége miatt, eleve nehezebb sorsra volt ítélve, mint a többi végvár. Mint végvár a török elleni harcban „Szabolcs megye oltalma”, Erdély és a királyi Magyarország között pedig minden támadás első célpontja; Bocskaitól Rákócziig több szabadságmozgalmunk megindulásának és megszűnésének is tanúja volt.

1. A nagykállói Kállay-család levéltára I. Bp. 1943. 7.
2. Uo. 186.
3. Gulácsy Irén: A kállói kapitány.
4. Jacob és Jan Peters metszetgyűjteménye a debreceni Ref. Kollégium könyvtárában, rongált címlappal. Antwerpen I. 163. jelzet alatt.
5. Ortelius redivivus et continuatus oder Ungarische und Siebenbürgische Kriegshändel, Nürnberg, 1665. II. rész, 187.
6. Magyar Történelmi Képcsarnok, T. 4435.
7. Kiss Lajos: Vásárhelyi hétköznapiak. Bp., 1958.
- 7/a. Peters, J.: i. m. lapszám nélkül. „Ghelegen in het Graefschap Zabolcien, ontrent de Riviere Kallo, daer het den naem van voert...”
8. Csordás Ferenc (Béke u. 21.) és Dobó István (Béke u. 6.) nagykállói lakosok közlése.
9. Balogh Ilona: Magyar fatornyok. II. kiadás, Bp., 1935. 42.
10. Új és Ó Kalendáriom 1777 esztendőre Hanckens Bálint continuatioja szerint, Kolozsvár é. n.
11. Az első löcsei kalendáriom az 1626-odik évre. Új kiadás Lőcsén, 1909.
12. Bongars Jakab utazása Bécsből Konstantinápolyba 1585-ben. Közli Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054—1717-ig. Bp., 1891. 171.
13. Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. Közli Kapossy János után Bánrévi György. Művészettörténeti Értesítő 1956. 318.
14. Uo. 323.
15. Bongars, J.: i. m. 171.
16. Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története. Bp. 1897. 423.
17. Takács Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp. 1922. 271.
18. Kállay levéltár, I. k. 7.
19. Uo. 10.
20. Uo. 12.
21. Nyíregyházi Állami Levéltár, Elenchus Nominalis, I. k. Fol. 89.
22. Kállay levéltár, I. k. 21.
23. Uo. 16.
24. Uo. 23.
25. Uo. 28.
26. Uo. 9.
27. Uo. 63.
28. Kapossy J.—Bánrévi Gy.: Művészettörténeti regeszták. 325.
29. Szirmay A.: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. II. Bp., 1810. 121. §.
30. Takács S.: I. m. 271.
31. Uo. 271.

32. Nyíregyházi Állami Levéltár, Elenchus I. fol. 89.
33. Uo. fol. 89.
34. Takács S.: i. m. 276.
35. Nyíregyházi Állami Levéltár, Elenchus I. fol. 89.
36. Takács S.: i. m. 275.
37. Nyíregyházi Állami Levéltár, Elenchus I. fol. 89.
38. Bongars, J.: i. m. 171.
39. Acsády I.: i. m. 441.
40. Kapossy J.—Bánrévi Gy.: Művészettörténeti regeszták. 330.
41. Magyar Törvénytar 1550—1608. Budapest, 1899. 799.
42. Uo. 947.
43. Nyíregyházi Állami Levéltár, Elenchus I. fol. 89.
44. Acsády I.: i. m. 625.
45. Acsády I.: i. m. 625.
46. Angyal D.: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. Budapest, 1898. 72.
47. Uo. 101.
48. Uo. 72.
49. Nyíregyházi Állami Levéltár, Elenchus I. fol. 89.
50. Angyal D.: i. m. 154.
51. Reiszig E.: Szabolcs vármegye története. Szabolcs vármegye. Szerk.: Borovszky S. Budapest, 1900. 445.
52. Nyíregyházi Állami Levéltár, Elenchus I. fol. 293.
53. Angyal D.: i. m. 737.
54. Reiszig E.: i. m. 443.
55. Uo. 443.
56. Uo. 455.
57. Angyal D.: i. m. 103.
58. Reiszig E.: i. m. 445.
59. Nyíregyházi Állami Levéltár, Protocolum XII. fol. 161.
60. Acsády I.: Magyarország története I. Lipót és I. József alatt. Budapest, 1898. 193.
61. Nyíregyházi Állami Levéltár, Elenchus I. fol. 293.
62. Nyíregyházi Állami Levéltár, Protocolum XIV. fol. 107.
63. Nyíregyházi Állami Levéltár, Protocolum XIV. fol. 108.
64. Nyíregyházi Állami Levéltár, Protocolum XIV. fol. 110.
65. Nyíregyházi Állami Levéltár, Protocolum XIV. fol. 119.
66. Nyíregyházi Állami Levéltár, Protocolum XIV. fol. 119.
67. Reiszig E.: i. m. 445.
68. Reiszig E.: i. m. 446.
69. Acsády I.: Magyarország története I. Lipót és I. József alatt. Budapest, 1898. 47.
70. Bethlen Miklós Önéletírása. Budapest, 1955. I. k. 317.
71. Acsády I.: Magyarország története I. Lipót és I. József alatt. Budapest, 1898. 436.
72. Reiszig E.: i. m. 448.
73. II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Ford.: Vass I. Budapest, 1948. 44.
74. Nyíregyházi Állami Levéltár, Elenchus I. fol. 294.
75. Lukinich I.: A szatmári béke története és okirattára. Budapest, 1925. 41.
76. Nyíregyházi Állami Levéltár, Fasc. 5. act. no. 5.
77. Nyíregyházi Állami Levéltár, Fasc. 5. act. no. 6.
78. Görömbey P. id.: Nagy-Kálló. Szabolcs vármegye. Szerk.: Borovszky S. Budapest, 1900. 154.
79. Nagykállói ref. egyház iratai.
80. Dobó István nagykállói lakos közlése.
81. Hídalmási-nővérek, nagykállói lakosok közlése.
82. Csordás Ferenc nagykállói lakos szóbeli közlése.